

Bertha Zoltán

„Az ábeli humorérzék”

(*Tamási Áron székely népi humora és kedélyvilága*)

„Gyermekkoromban soha nem vettem észre ennek a világnak folytonos változását, annyira természete neki. De ahogy járni kezdtem idegen földeket és sokféle idegen várost, s bolyongásaimból haza-hazatértem, egyre jobban kezdtem ámulni ezen a játékon, melyet ember és természet egyaránt játszik. Sokszor láttam embereket, akik keservükben éktelenül káromkodtak, de ahogy javában forrt a világ és vér: egyszerre megrezdült a láthatatlan kristály, és minden oda lett, ami zord. Jókedvet is láttam, melyből vér csordult, mire észre lehetett volna venni. S jártam völgyekben és állottam hegyek tetején: s amíg a völgyet néztem, a hegyek felett megváltozott a fény; s amíg a hegyeket néztem, a völgy színt és kedvet cserélt.” — A modern klasszikus székelymagyar író, Tamási Áron líraiszociografikus vallomásregényéből, az úgynevezett „otthonirodalom” kiemelkedő alkotásából, a *Szülföldemből* származnak ezek a tűnődő gondolatfutamok. A székely hegyek és völgyek között lebegő szellem rejtelsein mereng a költői lélek, a derűt és a borút, a sírást és a nevetést, a keserűséget és a vigasztalódást váltogató vagy éppen szétválaszthatatlanul összeforrasztó kedély furcsaságain, a „szóban és levegőben, felhők egén és szemekben” mindig hirtelenül csillanó hangulatok titkain. A tréfás hang, a szavak, szójelentések, utalások, sejtetések, rejtélyeskedések örökös játéka és villódzása, a váratlan képzettársítások és az ötletes, meglepő szófordulatok mókázó kedélye: különös sajátossága az annyiszor és annyiféleképpen megcsodált és megragadni, megfejteni, értelmezni vágyott székely pszichének, amely a népi kifejezőskultúrától az irodalmi magasművészetig, az archaikus-mitikus folklórtól a kollektív identitásalkotó nyelvi, történeti, erkölcsi, vallási tudatig oly hatalmas szellemi és spirituális szférákat hatott és hat ma is át, ösztönözve régi utazóktól modern néplélekkutatókig, tudós és művész elméktől a legkülönfélébb kíváncsi értelmiségiekig oly sokakat az ezekben való elmélyedésre. Valami megfoghatatlanul, „a változás kedvében” tovaillanó, „furcsa, titokzatos szellem” ez tehát, mely — ahogyan Tamási jellemzi — „emberben és tájban egyformán benne van itt”; „jön váratlanul, amikor nem gondolja senki; rezdül egyet, mint a láthatatlan kristály, de mire utána kapnál az értelmekkel, már csak állasz tanácstalanul, és látod, hogy minden új színben és új hangulatban veszen körül. De az okát nem tudod.”

A humoros nyelvi megnyilatkozások áradása, sziporkázása vagy csak adagoló, kacskaringós komótosága valami olyan ősi és folyton felfrissülő világ- és létszemlélet kiapadhatatlan működésére mutat, amely szervesen köti egymásba a

közösség preformált értelemvilágát a személyes és egyéni találékonyság végtelen dimenzióival. S az egyetemes szubjektivitásnak ebben a bensőséges áramában, a közvetlenség szellemi fluidumában szétbonthatatlan a teremtő erő spontaneitása és intencionalitása is. Szellelesen találó megállapítása Németh Lászlónak, hogy milyen szerencsés és irigylésre méltó író Tamási Áron, hiszen helyette „a faluja dolgozott, s a népe lelkét színesre verő évszázadok. Mást se tesz, csak mint a kútfő, bukja a mások szegénységéből, életkedvéből fölszálló ízeket, s annyi költőnek, aki dicsőséget sosem látott, minden dicsőségét ő aratja le, székely Homérosz maga.” S a kimeríthetetlenül gazdagon ihlető népi észjárás, gondolkodásmód, nyelvezet kincsestárára mutatnak rá természetszerűleg azok az újabb reprezentatív szöveggyűjtemények is, amelyek (egyébként éppen a szóbeliség, az orális-rituális kultúra szerepének, jelentőségének a mostani — Jan Assmann, Walter J. Ong és mások nyomán történő — teoretikus felértékelődése idején) a jellegzetes erdélyi, székely humor káprázatos értékvilágába vezetnek be. Jelezve azt is, hogy ez az inspiráció közvetve-közvetlenül az erdélyi magyar irodalom és irodalmi kultúra egészét is átítatja — s ha csak Bethlen Miklósrá, Apor Péterre vagy Mikes Kelemenre gondolunk, láthatjuk: évszázadok óta. A tréfás népi elbeszélések, komikus anekdoták, csattanós adomák kiváló szakértője, Vöő Gabriella — a népköltészeti és az irodalmi műfajvonások kölcsönhatásait, poétikai összefüggéseit vizsgálva — külön hangsúlyozza a néphumor általános és nemzeti karakterjegyeit, a „tartalom és forma tekintetében a korok és népközösségek hangulatához, szelleméhez igazodó tréfák, anekdoták” jellegzetességeit (*Tréfás népi elbeszélések*, 1981, *Kilenc kéve hány kalangya? — Anekdóták a székelyekről*, 1983). Újabb gyűjteményes kötet azután például Csernavölgyi Antal *Székelyek, góbék, mócok* (1990) című összeállítása, amely csavaros „szójátékok, furfangok, évődések sírva-nevettető világát” (Andrásfalvy Bertalan) idézi fel — vagy a *Hargitán innen — Hargitán túl* (2003), amely pedig a székely népi humor kitűnő antológiájaként Kriza János gyűjtésétől napjainkig foglalja magába a humoros műfajok sokaságát a trufáktól, a vidám meséktől vagy igaztörténetektől a csúfolkodó, pajzán, „kajánkodó” rigmusokig, táncszóikig és a vicces népdalokig, proverbiumokig, szólásmondásokig, élcelődő sírfeliratokig. A kötet szerkesztő Nagy Pál írja előszavában, hogy nincs termékenyebb talaja a magyar népi humornak, mint a Székelyföld, hogy ez a gondúzó-védekező mentalitás — „a nem mindennapi humorizáló hajlam” — a székelység etnikai sajátosságainak egyike, s hogy mennyire telítődik ez a rafinált, játékos nyelviség sűrű léttapasztalattal és életbölcsességgel — a keservek és kínok ellensúlyát, a nevetés fegyverét kínálva a megpróbáltatásokkal szemben. És ennek az önreflexív identitásteremtésnek számtalan jegye ta-nulmányozható abban az imponáló szövegegyüttesben is, amely *Székelyek* (2005) címmel (Sas Péter szerkesztésében) jelent meg és bő válogatást közöl harminckét magyar író (köztük például Bánffy Miklós, Nyirő József, Tamási Áron, Tomcsa Sándor, Wass Albert, Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán stb.) székely tárgyú (a könyv alcíme szerint „a Székelyföldről, a székely emberről” szóló) no-velláiból. (Figyelem-

re méltó a Hunyadi Csaba Zsolt szerkesztette *Ördögváltozás Csíkban — Erdélyi magyar írók humoros elbeszélései* című 2007-es kötet is.) — S említhető még például P. Buzogány Árpád gyűjtése, a *Kicsi számár, nagy számár* (1998), a Kész Csaba Leventéé, a *Krokodilok a Küküllőben* (1998), azután Kész Csaba Levente — P. Buzogány Árpád — Mitruely Miklós — Vöő Gabriella kötete, a *Nagy góbé a székelly* (szerkesztette Beke Sándor, 2005), Ráduly János sok összeállítása (*Tündéri perpatvar*, 1999; *A tulipános láda*, 2005; *Hová, hová, Laji bátyám?*, 2006; *Hallod-e te másvilág, adsz kenderért pálinkát?*, 2006; *Székelly népi tréfák, anekdoták*, 2010), Nagy Olga (*Megfulladt a kecske, bajba' a menyecske*, 2006), Székely Ferenc (*Krumplítábornok sosem esett el*, 2006), Tankó Gyula („*Én es tudtam hazudozni*” /*Népi humor Gyimesben*/, 2003), Gub Jenő (*Mócsi bá s Mari nén*, 2007), Kolozsi Gergely István (*Mikor legvígabb a székelly?*, 2007) könyvei, az *Ellopták a kántor úr malaccát* (2005), a *Veszéd észre, komám...* (2006), a *Tréfál a székelly góbé* (2007), *A furfangos székelly góbéságai* (2007) című vidám népi elbeszélés-, tréfa-, anekdota- és viccgűjtemények, illetve a *Tréfás és csúfolódó erdélyi népköltészet*, Szentimrei Jenő és Gaál Gábor 1942-es gűjteményének Szabó Zsolt gondozta új kiadása (2006).

Tamási Áron „feleselő”, „fortélyos párbeszédet” (Szabédi László), „csali mesés” (Schöpflin Aladár), „facsaros” „ugrató elmésséget” (Benedek Marcell) mozgósító stílusának gyökerei is rejtelmes messzeségekbe nyúlnak tehát, de az ösztökélő források között — adalékként — számon tartandó az erdőpásztor Ladó Lajos (vagy Laji) is, akitől az *Ábel*-regény több kalandos történetcsírája származik. S a naiv (általában paraszti) székelly elbeszélők sorában említendő per sze az emlékiró, önéletíró Tamási Gáspár (Áron testvéröccse) is, vagy az a Laji bá' (Szini Lajos, egyébként értelmiségi író, újságíró, lapszerkesztő), akit Nyirő József „jótékony székelly mesemondónak” aposztrofált (kinek ízes tájnyelven írott színes történeteit már az első világháború alatt „egymás kezéből kapkodták az emberek, hogy végre részük legyen az önkéntelen felkacagásban”), s akinek munkáit Sántha Attila adta megszerkesztve közre (*Küszdeg nyüszkölések*, 2004). (Ld. még szintén az ő szerkesztésében: Hosszu Zoltán: *Dani bá*, 2007; valamint az ezekről szóló tanulmányát: Sántha Attila: *Két paprikás székelly író: Laji bá és Dani bá*, Székellyföld, 2007/9.) És ugyancsak ő állította össze a *Székelly Szótárt* (2004), s ha igaz, amit Cs. Szabó László vallott („A székelly beszéd csillagnézésből, tündérek szótárából, manók szójátékaiból született. Szent Iván éjjén szerkesztették, holdas varázslatból. De a székelly úgy les ki e beszédből, mint a ravasz, okos varázsló a varázsigék mögül. Beszélget a tündérrrel s közben egy fogással elkapja az ördög farkát.”) — akkor az is biztos (dokumentáris tanúság rá e szótárkönyv is), hogy a csillogó életismeretet és nyelvformáló intelligenciát már maguk az alapvető beszédelemek, a hangulatfestő, hangutánzó szóalakok (és ironikus konnotációik) élénken tükrözik. Megtudjuk például, hogy aki „vaszkatlódik”, az vacklódik, aki „tácsog”, az tátja a száját, aki „süllögtet”, az bosszút forral, a „guguj” pedig együgyűt jelent. — Szatirikus, groteszk, bizarr szemléletformákban bővelkedik a Dávid Gyula és Veress Zoltán szerkesztette antológia, a *Győzni humorral* (1996) is.

Ebben a régebbi nagyok mellett felvonulnak a kortárs erdélyi irodalom és a humoreszk olyan mesterei, mint Bajor Andor, Páskándi Géza vagy Bálint Tibor, s a szarkasztikus karcolat jeles művelői, képviselői (Sinkó Zoltán, Fülöp Miklós, György Attila és mások). Versek, novellák, humoreszkek, satírák, paródiák, mulatságos anekdoták szerepelnek továbbá a *Humorunknál vagyunk — Különféle irodalmi vidámságok* (2000) című kiváló antológiában — Tamásitól, Nyirőtől, Tomcsától, Moltertől kezdve Dsidán, Szabédin át Panek Zoltánig és Szilágyi Domokosig, sőt Bogdán Lászlóig és Kovács András Ferencig —, s bevezető tanulmányában Nagy Pál (aki a könyv anyagát összegyűjtötte, válogatta és szerkesztette) így ír: „a kényszerű komorság körülményei között is élt bennünk a derű igénye”; „mindannak ellenére, ami oly sűrűn megkeseríti mindennapjainkat, szaporítja gondjainkat, fölfakasztja lappangó keserveinket — tudunk még nevetni, mosolyogni, derülni, kacagni, sőt hahotázni, göcögni, vagy éppenséggel vigyorogni és röhögni is”; „megfürdetni mivoltunkat abban a jótékony ’folyadékban’, melyet Kosztolányi Dezső egykoron ’az élet nedvének’ nevezett”. A könyv fényesen igazolja: „milyen szerteágazó érzete van — s volt mindig — irodalmunkban a játékos vidámságnak”; „hogyan a humor iránti fogékonyság ritkán hiányzott az erdélyi magyar költők, elbeszélők, sőt kritikusok vénájából, magából az irodalmi életből” (szemben azokkal a kevésbé megalapozott feltevésekkel, amelyek a transzszilván sorsirodalmi örökségben a komorság, a gondterheltség kizárólagos egyeduralmát vélelmezik). A könyv címe egyébként a Panek Zoltán és Farkas Árpád szerkesztésében, a marosvásárhelyi folyóirat, az *Igaz Szó* által 1982-ben kiadott *Legyünk humorunknál* című kötetre rímel, reflektál, s mintegy folytatja az 1973-as és 1988-as *Utunk Évkönyv* humoros összeállítását is. A Nagy Pál idézte Kosztolányi szellemében, aki szerint „tág értelemben minden jó írás, minden élő stílus humoros”, s „humortalannak lenni annyi, mint emberietlennek lenni”, „hiszen maga az ember is rendkívül furcsa lény, s maga az élet is kicsiny és nagy egyszerre, vagyis humoros”. — De az összképet kiegészítheti még a paródiaírók sora is (csak az újabb időszakokból Zágoni Attilát vagy a legfiatalabb „befutott” nemzedék köréből Fekete Vincét és Székely Csabát említve), illetve azok a könyvek, amelyek közismert szerzők életrajzi mozzanataihoz kapcsolódó, igen szórakoztató anekdotákat sorakoztatnak fel (ilyenek voltak nemrégén Fodor Sándor /*Ki ez a...?*, 1989, *Ki ez a... majdnem?*, 2000 vagy Nagy Pál /*Derűben deré- kéig*, 2002, *Tinta a Kiszöncölben*, 2004/ kötetei). — Általában pedig az erdélyi irodalom nagyon széles területeit szövök át a humoros (gyakran fekete vagy akasztófa-humoros) mozzanatok, így aztán végtelen lehetősége lenne a kutatónak csak a kortárs vagy ma élő írók műveinek rengetegében is felderíteni az ilyesféle esztétikai jegyeket — Sütő András groteszk-bohózatos farce-aitól Sigmond István morbid leírásain át Mózes Attila fantasztikus-frivol kalandtörténeteig vagy Szócs Géza posztmodern burleszkjeiig. (Sőt: Simó Márton vagy Haklik Norbert regényeiig. „És aki már hallotta a nagyon fiatal Muszka Sándor szövegeit, annak világos, hogy a székely humorral a továbbiakban is számolni kell, egyszerűen azért,

mert volt, van és lesz” — szögezi le Sántha Attila.) (Gazdag tartalmú szócikk /„humor” címszó alatt/ tekinti át egyébként az erdélyi irodalmi humort a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* II. kötetében /1991/.) — Megalapozott, előrelátó reménnyel nyilatkozhatta tehát Tamási Áron még 1931-ben, hogy „az új magyar irodalom legnagyobb kincse a székely humor lesz”; hogy a székely falu „egy új-fajta humort fog adni a magyar irodalomnak”. S a jelenkori populáris műfajok köréből pedig végül mindenképpen megemlítendő a kiváló folklorista, Zsigmond Győző viccgyűjteménye (*Három kismacska — kettő közülük kommunista — Erdélyi politikai viccek 1977–1997*, 1997), amelynek kísérő tanulmányai (az egyik a gyűjtő, a másik Voigt Vilmos munkája) e jellegzetes műforma történeti, poétikai, motivikus tényezőire is rávilágítanak, köztük például az ún. kisebbségi humor forrásaira és jellemzőire, a táji (székelyes) ízek mibenlétére. (Ld. még: Biró A. Zoltán: *Hétköznapi humorvilág*, 1997.)

*

Tamási Áron életműve, szövegvilága (novelláival, regényeivel, színműveivel, úti- vagy önéletrajzos naplóival, emlékezéseivel, vallomásaival, jegyzeteivel, esszéivel stb.) kétségkívül egyfajta thesaurusa a legkülönfélébb humorformáknak — az egyszerűbb viccelődéstől a furmányosan góbészkodó, agyafúrt tréfamesterségen át a mély értelműen ironikus, aforisztikus szofizmáig, helyzet- vagy jellemábrázoló komikumig. S ez a változatos nyelv- és hangulatjáték számtalan módon lenne megfeleltethető a sokféle humorelméleti megfigyelésnek, vonatkozásnak — mondjuk a Reviczky Gyula-féle téziseknek az őszinteséget, az igazságszeretetet, a szelíd szánakozó kedélyt, a jóság fölülálló pesszimizmusát veigyító humorlányegről éppúgy, mint például a pszichikai és konvencionális gátlásokat feloldó-felszabadító nevetésre irányuló freudi viccértelmezéseknek, vagy a merev viselkedési mechanizmusokat és automatizmusokat kibillentő és karikázó mulatságosság bergsoni magyarázatainak. De utalhatunk az ironia és a bölcs humor szubjektív hangoltságáról, ontológiájáról és életstádiumairól elmélkedő Kierkegaard-ra is, aki szerint az individuum ilyenkor a jelenségek fölé nő, s „nincs közös mértéke a valósággal” — és ez az Ábel-történetekben markánsan szemlélhető (hiszen a mesei-mitikus tulajdonságokat, „odüsszeuszi” /Németh László/ leleményességet megjelenítő hős — a „kopott legényke”, aki „világbíró hős lesz”, mert „ő oldja meg” a világ értelmét /Féja Géza/, s aki így „mítosz és zsáner egyszerre” /Babits Mihály/ — valóban fölébe kerekedik környezetének, az ész és hit — az „angyali bizodalom” és a „józan ész” /Makkai Sándor/ — erőiben megmutatkozó isteni segédlettel). S még a karneváli, bohózos groteszk bahtyini kategóriái szerinti komikum is érvényesül — az *Ábel*-trilógiának különösen a városi színtereken játszódó kalandos jeleneteiben; sőt (hihetetlen?) a saját énjének esetlegességéhez és törekenységéhez viszonyuló személyiség Rorty definiálta ironiája sem teljesen idegen ettől a látásmódtól. (Vö.: „Mert a legokosabb, amit ki lehet deríteni, az talán csak annyi, hogy az igazság is széjjel van szórva,

amiként az emberiség a földkerekségén. S ahogy az embereket nem lehet egy akolhoz terelni, azonképpen az igazságot sem.”)

A humoros megjegyzések, kiszólások, kommentárok — mivel rendszerint mélyebb eredetű filozofikumból táplálkoznak — igen árulkodók a karakter, az egyéni és a népjellem, a mentalitás, a szemléleti beállítottság egészére nézve. Amikor Amerikában Ábel megilletődik a nagyváros vakítóan villogó esti fény- és reklámözönétől, az jár a fejében, hogy az apja erre „azt mondaná, hogy eléggé pislákol.” Az ilyen mondások valami megingathatatlan létderű és nyugalom lehetőségét árasztják — s az ítélőerő maradandó szilárdságát és romlatlanságát jelzik. Illik erre, amit Babits Mihály (*A magyar jellemről*) mond: „A híres magyar humor (...) a nyugodt szemlélőnek fölénye a cselekvővel szemben (...) A magyar sokat látott, tudja, hogy sok minden nem érdemes, de azért csak szeretettel mosolyog a világon”.

Máskor az önironikusan reflektált sorstudat színezi a helyzetkommentáló megállapítást: „Szép derült napunk volt, de csúnya őszi eső és sár is lehetett volna, amilyen szerencsével születünk a világra.” Benne van ebben a valóságos történelmi sorsélmény és gondtapasztalat is, az elfeledhetetlen keserűség, de a fanyar kijelentés nemcsak ezt, hanem az egynemű öröm helyett a negatívumra ugró azonnali asszociációt, az abban bujkáló (és az egyszerű logika szerint eleve érthetetlen) önsajnálát furcsa visszasságát is ironizálja. A sokrétűség a magasrendű intelligenciát szikráztató replikákban, pengeéles rípsztookban is élénken megmutatkozik. Az egyszerű vagy formális logikai válasz helyett gyakran a figyelembe vett tapintat, szeretet érzelmi-konnotatív és modális-szemantikai tényezői alakítják „intenzionális” vagy „transzcendentális” logikájúvá (legalább kétértelművé) a megnyilatkozást. Amikor Ábel a növésben már elhagyott apja mellé áll, s az (ágaskodással is próbálkozva) megkérdezi tőle, hogy melyikük a nagyobb, hogyan lehet sértés, de egyidejűleg az igazság megcsúfolása nélkül helyesen és pontosan válaszolni, a kényszer alól semmiképpen sem kibújva és így lehetetlennek látszó módon egyszerre igent és nemet is mondani? „Igen furcsán éreztem magamat, mert látnom kellett, hogy az apai hatalom igazságnak akarja kimondatni velem a csalást, el akarja venni a szemem igazságos látását, s természetben is vissza akar nyomni három ujjnyit. Ugyan mit csináljak?” — tépelődik a kamaszfiú. „Adjam meg magamat, vagy lépjek elé az igazság bajnokává? Így küszködtem néhány pillanatig, de aztán a bölcsesség felé határozván, megadással így szóltam: — Az apa örökké nagyobb a fiánál.” Az értelem átemelése ez egy másik síkra, mint akkor is, amikor szintén az apa részegen a mellét düllesztve, hogy ő kergette, sőt pusztította el a román rablót és csendőrt (akik persze csak önszántukból és kacagva kotródtak el), így kérkedik: „— Ábel fiam! — Tessék. — Meghalt-e mind a kettő? — Melyik mind a kettő? — Akiket én megöltem” — s az önérzetes fiú megint nem okozhat bántódást, hanem okosan taktikáznia kell. Mit lehet így tenni? „Mindjárt gondoltam, hogy ő kiket ölt meg a szájával; s hogy megnyugtassam, így feleltem: „— Az a kettő meg.”

Igaz, hogy ez valami „folytonos jókedv”, ami „már nem lelkiállapot, ez már természet, ebben van a székely fajta bélyege” (Schöpflin Aladár), meg talán részben, hogy „Tamási humora elemezhetetlen”, „idézni belőle nem lehet”, mert „az egész könyvet kellene idézni” (Reményik Sándor). Viszont sok példa mégis alkalmasnak látszik az explicit és a belső, sugallt jelentésrétegek boncolgatására: feltárni a „többet észszel, mint erővel” mesei igazságát — a tapasztalati realitás világában — érvényesítő ész fegyverének bizonyos működésmódjait („nekik fegyverük van, nekünk eszünk kell legyen” — hangzik egy helyütt). A mások eszén túljáró szellemi fölény a leckéztető vagy megrovó odamondásokban, a szurkálódó, fullánkos megjegyzésekben is kicsapódik. Egy fatolvajlásra hajló szekeres emberrel viaskodik így Ábel: „— Ejh, mennyi jó fa van itt! — szólalt meg végre. Láttam, hogy mi kéne neki. — Dögivel van — mondtam. Az ember tovább kerülgette a dolgot: — Meg sem látszanék, ha valaki elvinne egy szekérral. — Az nem, ha mindenki vak volna. — Hát mondd meg annak, aki nézi, hogy hunyja bé a szemit. — No, ez jó tanács — mondtam —, kezdje is mindjárt behunni a magáét.” Máskor meg ezt gondolja, amikor Surgyélán gátlástalanul elterpeszkedik az ő ágyában (amiből egy van a kalyibában): „Már előre meg-megcsípte volt az eszemet, hogy ez így lesz, de a cselekedet láttán mégis megütődtem, mert az ágyat más elől elfeküdni, az nálunkfelé nem volt szokásban.” És magában kinevetteti a kalendáriumi meteorológust is, aki „decemberre nagy havat jósolt, januárra hideget; s augusztusra nagy meleget. Tudta hát a jós, hogy mit csinál, mert a tyúknak szarvat s az ökörnek kotlási hajlandóságot én sem jósolnék”. — Az ábeli humorérzék vizsgálatával és az egyes humorfajták alapvető tipologizálásával egyébként Görömbei András („*Ki viszi át...?*”, 1986) is foglalkozik; s elkülöníti a cselekményben funkcionálisan érvényesülő „tragédiás mosoly”, „a tragédián túllendülő játék”, a „szuverén ítélkezésre” képesítő gunyoros éleslátás, valamint a szellemi párbajok során az önvédelmet és a méltóságot őrző kedély módozatait, illetve az elbeszélői és a nyelvi humor sokféle arculatát (íronia, önironia, körülírások, szemléletesség, példázatos-analógiás képes beszéd, megszemélyesítések, konkrétum és absztrakció ütköztetése stb.). És Druzsín Ferenc (*Hiedelmek költészete*, 1998) szintén megállapítja, hogy ez a humor és nevetéskultúra önálló elemzést érdemel, mert sokszínű és gazdag tartalmú.

A novellák eseménymenetét és tanulságait tarkító, poentírozó erkölcsi és helyzet- vagy önismereti szentenciák közül az egyik például így szól: aki „amíg embernek hitvány, magyarnak nem alkalmas” (*Tulipános téli sapka*). Egy másik szimbolikus-ideologikus (nyilvánvalóan a transzszilvánizmus önmetaforáját modelláló) elbeszélésben (*Erdélyi társaság*) három legény — egy magyar, egy román és egy szász — egyetértésben vigad a kocsmában; egy furulyájuk van — amelyről azt mondja a magyar, hogy „ez a furulya a mi közös kincsünk”, „csak-hogy most a románok használják” —, s ezt (vagyis jelképesen Erdélyt, az erdélyi népek testvériségét és sorsközösségét) törli-tapossa szét a román csendőr, aki nem szenvedhette a székely keserves dallamát. Máshol (*Hírnök Árpád*) az új

háború esélyeit latolgatók párbeszéde így zajlik: „— Hó egy kicsit, várjatok! Mert honvéd van, az igaz, s bátorságban sincsen hiba. De azt mondják, hogy egy magyar katonára öt román katona jut. — Kell is annyi! — vágta rá rögtön az egyik ember. S arra nagy kacagás lett.” És hemzsegnek a szellemesebbnél szellemesebb replikák is, az ügyes visszavágásnak, az élcelődés irányát visszafordító telitalálatos csipkelődésnek a remekei is. Megy hosszan, némán az apa a fiával az úton, hallgatnak erősen. Egyszer csak megszólal az öreg: „Ajh, te, fiam-fiam, hát nem unod olyan sokat beszélni? — Én nem, mert magának mindig illendő válaszolni” — feleli a fia (*Tulipános téli sapka*).

A társadalomkritikus Tamási (miként Nyirő József is) kigúnyolja, kifigurázza, csúffá teszi azokat a „népszakértőket”, akik — ugyan jószándékkal, de — nem ismerve ezt a világot szállnak le a nép közé s tesznek fel ostoba és érzéketlen kérdéseket. Nyirő szerint (*Falutanulmány*) a buzgólkodó falujárók mindent feljegyeznek, még azt is tudni szeretnék, hogy hány bolha van az ágyban. S ha kérdezik az egyik öreget, hogy hány éves, az így válaszol: „A fene tudja! Úgy hetven esztendeig számon tartottam, de azután meguntam”. Tamási elbeszélésében (*Népszakértők*) leégett a falu, s ilyen párbeszéd zajlik az egyik szerencsétlen, kiszolgáltatott (de nagy bajában is frappánsan-vitriolosan csipkelődő) székely és a szenzációvadász politikus, falukutató urak között:

„— Jó napot kívánok, bácsikám! — köszönt a politikus. — Mit tetszik csinálni?

A székely oldalt törte lassan a fejét, aztán a szenes gerendára mutatott, amelyből kiálltak sűrűn a szegek, és így szólt:

— Éppen az urakat vártam. Tessék helyet foglalni.

— Nagyon köszönjük — mondta a politikus —, de mi nem időzhetünk sokáig. Azért jöttünk, hogy segítsünk a nép baján. Én például képviselő vagyok, s ha van valami sürgős kívánsága, talán közbenjárhatok...

A székely nem szólt, csak a földet nézte.

— Hát nincs semmi kívánsága? — kérdezte a képviselő.

— Nekem van, hogyne volna.

— Miféle?

— Az, hogy örököljek házhelyet magától.

A képviselőnek elég volt ennyi is. Intett a tudósnek, hogy vegye át a helyét.

— Ez az ön háza volt, ugyebár? — kérdezte a tudós.

— Melyik?

— Ez, amelyik leégett.

— Az most is az enyim, amelyik leégett.

— Nagyon érdekes — bólintott a tudós. — Ilyenformán most az az érzése, ugyebár, hogy otthon ül?

— Eléggé otthon ülök — mondta a székely. — Csak éppen azon akadok fel, hogy az urak, amikor béjöttek, mért nem tették bé maguk után az ajtót.

— Az az érzésem, hogy betették — fűzte tovább a tudós.

— No, ügyeljen! — intett a székely —, mert az Isten el találja hirtelen venni az érzésit, s akkor nem tud kimenni.

A tudós nem akarta hagyni magát:

— Majd kisegítene akkor is maga, amilyen értelmes ember.

— Olyant már aztán ne kívánjon az úr!

— Miért?

— Azért — mondta a székely —, mert én akkor kettőbe kéne válasszom az urat, mivel a bétett ajtón csak a lelkit tudnám kisegíteni.

(...)

— Nagyon sajnálja-é, hogy leégett a háza?

— Hát az úr sajnálná-é, ha csórén hagyná valaki? — kérdezte vissza a székely.

— De gondolja meg — magyarázta a tudós —, hogy egy szebb házat építhet, mint amilyen volt! Ebben az esetben is bánja, hogy leégett?

A székely kicsire húzta a szemét.

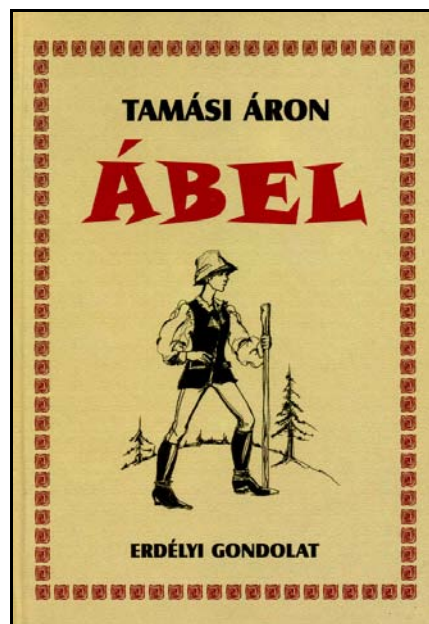
— Hát maga bánná-é — mondta —, ha a fejből kivennék az eszét, s egy tudós emberét tennék helyette oda?

Erre a tudós is félreállt.”

A nép éles humorát és emberi igazságérzetét példázzák az ilyesféle jelenetek, vagy azok a Thyl Ulenspiegel-féle kópék, akik az erdélyi pikareszk legfőbb alakjaiként járnak túl minden feljebbvalónak az eszén — Tamási Ábelétől Nyirő Uz Bencéjén át Wass Albert Tánczos Csuda Mózsijáig. Mind közül az Ábel-figura válik valódi néphőssé (mert Uz Bence — Féja Féza szerint is — inkább „havasi különlegesség marad”), őbenne testesül meg igazán az intelligencia csillogó magasrendűségének teljessége — az atmoszféra és a hangulat epikai varázslatosságában, s az összetett és távlatos dimenziótágítás mitikus-archi-textuális komplexitásában érvényesülve. Általában azonban ezek a népsorsot megjelenítő — s esendőségükben is reprezentatív — székely hősök egy olyanfajta úgynevezett etnikai humor megtestesítői és médiumai, amely a kisebbségi etnikai közösséget az önbecsülés és a méltóságérzet önvédelmi eszközeivel látja el az őt fenyegető, elnyomó, alávető, megszégyenítő mechanizmusokkal és (társadalmi, gazdasági, etnikai stb.) csoportokkal szemben. A humor tehát a kollektív tradíció és emlékezet integráns része, benne a közösség képességével és kompetenciájával, hogy a szellem és a bölcsesség magaslatain vívja meg harcát a túlélésért és a fennmaradásért. Az egyes népek élettörténetének és humor-hagyományuk jellegzetességeinek összefonódását nem újdonság vizsgálni az egyetemes irodalomtörténetben (ld. pl. az ír humorról: Vivian Mercier: *The Irish Comic Tradition*, 1969), s egy újabb amerikai humorelméleti és humortörténeti tanulmánykötet pedig külön fejezetet szentel az etnikai humor értelmezésének — a „szubverzió” és a törekvő „túlélés”, az „életben maradás” alapkategóriáival definiálva, jellemezve azt (Joseph Boskin — Joseph Dorinson: *Ethnic Humor: Subversion and Survival*, in: *What's So Funny — Humor in American Culture*, ed. Nancy A. Walker, 1998). Az ironikus-önironikus szubverzió és a hatalmasságokkal is megbirkózó, sőt felülkerekedő

túlélési önbizalom és stratégia az Ábel-típusú szereplőkre is tökéletesen áll — mint ahogy általában a humor lélektani-intellektuális természetére, hogy identitást, önazonosságot, önérzetet erősítő szerephez jut („ethnic humor takes the very weapons used against members of these groups and uses them to promote pride and self-esteem” — idézve az említett tanulmányt). Ez az etnikus vagy kisebbségi humor, nevetés egyszersmind eredendően önelvű, öntörvényű — kívülálló számára esetleg furcsa vagy kellemetlen („certain aspects of the humor of minority groups are so often inbred that they are not palatable for outside consumption”) –, ragaszkodik a sajátos kulturális örökséghez („humor developed by members of ethnic groups /.../ defend/s/ themselves against /.../ slurs and celebrate/s/ their own cultural heritage”), s mélyen bevilágít az állandó és sokszor méltatlan, megalázó létküzdelem mélységeibe és a felemelkedésért, az elismerésért vívott harc folyamataiba („minority laughter affords insights into the constant and often undignified struggle /.../ to achieve positive definition and respectable status”). (Ld. még: Christie Davies: *Ethnic Humor Around the World: A Comparative Analysis*, 1996.)

A (Németh László szavával) „világirodalmi költő” Tamási Áron megszólító erejű klasszikus nagysága tehát humorában is bőségesen megnyilatkozik — s nem utolsósorban abban a tényben, hogy mindez modern, mai irodalom- és kultúraelméleti (kultúrantropológiai) fogalmi fejlemények kontextusában is termékenyen vizsgálható.

Az Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
2005-ös kiadású Ábel-trilógiájának címlapja

Ráduly János

„Tájhoz kötött író vagyok”

Kovács György *Bella vénleány marad* című novellájának
keletkezéstörténete

Kovács György író 1990. október 22-én hunyt el, ez az adat szerepel a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. Kh — M (Buk., 1994) III. kötetének szócikkében. Az adat pontos, ezt a birtokomban levő gyászjelentő is megerősíti. A *Kortárs magyar írók. 1945–1997*. Bibliográfia és fotótár című kiadvány II. kötetében (K — Z. Bp., 1998) az elhalálozás napjaként október 23-a szerepel. Nyilván, tévedés.

Nos, az elmúlt esztendő alatt történt-e valami érdemleges dolog az író körül? Kévs. Egykori politikai magatartásáért érték/érik támadások, ez viszont nem irodalom. Írással szerepel két-három antológiában — egyelőre ennyi. Kovács György irodalmi „baloldalisága” már az 1930-as években nyilvánvaló volt. Recenziót írt József Attila: *Külhárosi éj* című kötetéről, ebből idézett Abafáy Gusztáv: *Kovács György írói útja* című terjedelmes tanulmányában. Íme néhány részlet: „A háború utáni magyar irodalomban új szint és különös értéket jelent a proletár-költészet. A hivatalos magyar irodalommal propaganda szelleménél fogva hadilábon áll, éppen úgy, mint annak idején Ady Endre és a köréje csoportosult Nyugat-írógárda (...) Egész új tartalmú tehetségnek a könyve ez. Világirodalmi szempontból ahhoz a költészethez tartozik, melyet a legvilágosabban az orosz Majakovszkijnál ismerhetünk meg (...) Igyekszik levetkőzni a költészet hagyományos romantikáját, amelyről azt hitte az embert, hogy enélkül nem is létezik költészet.” A recenzió a *Brassói Lapok* 1933. január 15-i számában jelent meg, Abafáy tanulmánya pedig In: Kacsó Sándor — Sóni Pál — Abafáy Gusztáv: *Három portré* (Buk., 1963. 165.).

Egészen frissen Pomogáts Béla említi Kovács György nevét több helyen is monumentális munkájában: *I. Magyar irodalom Erdélyben. 1918–1944* (Csíkszereda, 2008. 323.). Megállapítja: „Az »erdélyi gondolat« történelmi szerepe véget ért, a változó idők súlyos realitásai határozottabb ideológiát és radikálisabb progressziót követeltek (...) Ennek a követelménynek már nem az »erdélyi gondolat« volt a jelszava, hanem a *népi gondolat* (...) ezt képviselte a népi elkötelezettséget hirdető »második nemzedék« is: Balázs Ferenc, Böződi György, Asztalos István, Kovács György, Szabédi László, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Mikó Imre, Szenczei László és Jancsó Elemér.”

Magunk itt most elsőként Varró János: *Kovács György életének és munkásságának rövid áttekintése* című összeállításból idézünk, amely *Függelék*ként jelent meg Kovács György: *Néma pásztor*. Elbeszélések (Kolozsvár-Napoca, 1980. 305.) című kötetében. Íme:
